

РОЗДІЛ II. ПРОБЛЕМИ ТЕОРІЇ ТА ПРАКТИКИ ЗАСТОСУВАННЯ ЗАКОНОДАВСТВА

УДК 343.13

Г. І. Глобенко

ОКРЕМІ АСПЕКТИ ІНСТИТУТУ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ БЕЗПЕКИ УЧАСНИКІВ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ

У статті розглянуто окремі питання забезпечення захисту учасників кримінального провадження. Здійснено характеристику міжнародно-правових актів та порівняльно-правовий аналіз положень КПК України 1960 та 2012 рр., що стосуються досліджуваного інституту. Автор на підставі розроблених міжнародною спільнотою документів доходить висновку, що зближення національного законодавства з цими стандартами є природним і потрібним. Обґрунтовано доконечну потребу систематизації та осмислення науковцями й практиками наявного фактичного та наукового матеріалу з окреслених питань. Визначено прогалини законодавчого регулювання та пріоритетні напрями досліджуваного інституту.

Ключові слова: кримінальний процес, досудове розслідування, заходи безпеки, учасник кримінального судочинства, погрози.

Постановка проблеми. Більшість сучасних правових доктрин сприймає людину як найвищу цінність суспільства, а основним завданням будь-якої держави називає захист її основних прав та свобод у всіх сферах діяльності. Важливим чинником у контексті викладеного є створення дієвого інструментарію забезпечення безпеки осіб, які висловлюють бажання надати важливу доказову інформацію під час кримінального провадження та удосконалення законодавства в цій сфері. Тому небезпідставно світова спільнота із середини минулого століття приділяє досліджуваному питанню досить значну увагу. Саме тоді було зроблено перші кроки на шляху створення ефективної нормативної бази, а саме документів універсального або регіонального характеру, що визначили стандарти діяльності в досліджуваному напрямі кримінальної юстиції. Базовими міжнародно-правовими актами, які мають універсальний характер є: Загальна декларація прав людини (1948 р.), Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (1950 р.), Міжнародний пакт про громадські й політичні права (1966 р.). У них закріплено ключові передумови, що дають змогу говорити про право особи на особисту безпеку існування, складовими якого є право на життя, свободу, особисту недоторканність, право на повагу та невтручання в приватне й сімейне життя тощо.

До переліку міжнародних нормативно-правових актів, що безпосередньо регулюють окреслений різновид діяльності, треба віднести «Конвенцію проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання» (1984 р.), положення якої покладають обов'язок уживати заходів для забезпечення захисту позивача та свідків від будь-яких форм неналежного поводження й

заякування у зв'язку з їх участю в кримінальному судочинстві [1]. Своєю чергою для забезпечення захисту учасників кримінального судочинства від посткримінального впливу 29 листопада 1985 року Резолюцією 40/34 Генеральної Асамблеї ООН була прийнята «Декларація основних принципів правосуддя для жертв злочинів і зловживання владою». У ній уперше поряд з традиційними проблемами жертв злочину, наприклад, відшкодуванням заподіяної шкоди, розглядається доконечна потреба правового забезпечення безпеки учасників кримінального процесу, а також членів їхніх сімей [2]. Водночас ці положення викладаються в короткій редакції й носять загальний, рекомендаційний характер, а заходи, потрібні для реалізації зазначених у декларації положень, не вказуються. Передбачається, що вибір способів здійснення положень міжнародного правового акта, залишається за державою, яка його ратифікує.

Досліджуваній проблемі значну увагу також приділяють і інші міжнародні інституції, які виявляють глобальні тенденції злочинності, узагальнюють світовий досвід боротьби з нею, досліджують ефективність конкретних засобів боротьби й рекомендують їх для застосування на національному рівні. Завдяки цій діяльності держави отримують цінну інформацію для законодавчої діяльності, зокрема й у сфері забезпечення безпеки учасників кримінального процесу. В Україні інститут забезпечення безпеки є порівняно новим, а тому практична реалізація окремих його аспектів для правозастосовних органів є досить складною, чим і зумовлена актуальність цієї теми.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичні та прикладні аспекти інституту безпеки учасників кримінального процесу на різних етапах його становлення та розвитку досліджували такі вітчизняні та закордонні вчені, як І. О. Бобраков, Л. В. Брусніцин, В. І. Галаган, О. О. Гриньків, О. Ю. Єпіхін, Є. В. Жаріков, О. О. Зайцев, В. С. Зеленецький, Б. М. Качмар, М. В. Куркін, О. В. Левченко, А. О. Ляш, В. І. Маринів, А. М. Орлеан, М. В. Новікова, С. М. Пашков, Т. І. Панасюк, Н. В. Пелипенко, М. А. Погорецький, В. Ю. Шепітько, М. Є. Шумило, А. А. Юнусов, С. О. Янін та інші. Ці науковці зробили суттєвий внесок щодо дослідження загальнотеоретичних, процесуальних, техніко-криміналістичних, тактичних та методичних питань застосування заходів забезпечення безпеки, зокрема монографія О. О. Гриньків та А. О. Ляш «Заходи забезпечення безпеки в кримінальному судочинстві»; дисертація Б. М. Качмар «Механізм забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві (кримінальний процесуальний аспект)». Попри те, що досліджуваному інституту приділялася достатня увага, окремі загальнотеоретичні та процесуальні питання потребують як дальшого дослідження, так і законодавчого закріплення.

Формування цілей. Метою статті є розгляд окремих аспектів інституту забезпечення безпеки учасників кримінального провадження за законодавством України.

Виклад основного матеріалу. Суттєві зміни, що відбулися на межі ХХ та ХХІ століть в економічній та соціально-політичній сфері на теренах

колишнього СРСР призвели до ескалації організованої й транснаціональної злочинної діяльності. Кримінальні групи, не соромлячись у виборі засобів та методів, учиняли протиправні діяння, що супроводжувалися особливою жорстокістю та цинізмом. Через упевненість у своїй безкарності вони діяли відкрито й нахабно. На жаль, подібні злочинні прояви мають місце й у наш час. За таких умов потерпілі, свідки, а також інші учасники кримінального процесу, відчуваючи на собі певний тиск з боку обвинувачених, підозрюваних, їхніх родичів, друзів, який найчастіше за все проявляється в протиправному впливі, можуть ухилятися від виконання своїх безпосередніх обов'язків, які покладаються на них у межах кримінального судочинства. У підсумку ж це призводить до того, що злочини не розкриваються, а особи які їх учинили, уникають покарання та продовжують свою злочинну діяльність. Задля уникнення окреслених проблемних питань держава має володіти у своєму арсеналі, як зазначалося вище, надійний інструментарій, що в теорії має назву «заходи безпеки учасників кримінального провадження». За визначенням І. Л. Петрухіна, забезпечення безпеки осіб, які сприяють кримінальному правосуддю, є гарантією самого правосуддя – гарантією не менш важливою, ніж право обвинуваченого на захист та інші основоположні традиційні інститути кримінального судочинства [3, с. 64].

В Україні, як і в більшості країн пострадянського простору, на досліджуване питання звернули увагу лише на початку 90-х років ХХ століття. Підґрунтям того було прийняття Закону СРСР від 12 червня 1990 року «Про внесення змін і доповнень до Основ кримінального судочинства Союзу РСР і союзних республік», згідно з яким за наявності достатніх даних про те, що потерпілому, свідкові або іншим, хто бере участь у справі, а також членам їхніх сімей або близьким родичам погрожують убивством, застосуванням насильства, знищенням або пошкодженням майна або іншими протиправними діями, орган дізнання, слідчий, прокурор, суд зобов'язані вжити передбачених законодавством Союзу РСР і союзних республік заходів щодо охорони життя, здоров'я, честі, гідності та майна цих осіб, а також до встановлення винних та притягнення їх до відповідальності (ст. 27) [4]. На сьогодні основним нормативно-правовим актом України в досліджуваній сфері є Закон України від 23 грудня 1993 року «Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві» (далі – Закон), яким передбачено підстави, приводи та порядок здійснення уповноваженими органами заходів, спрямованих на захист від протиправних посягань на життя, здоров'я, житло й майно осіб, які беруть участь у виявленні, попередженні, припиненні, розкритті розслідуванні кримінальних правопорушень, а також у судовому розгляді кримінальних проваджень [5]. Такий стан справ указує на доконечну потребу систематизації науковцями й практиками наявного фактичного матеріалу з окреслених питань та розробки нової нормативної бази.

Зазначимо, що останні десятиліття в державі здійснюється інтенсивна діяльність з приведення національного законодавства відповідно до загальноєвропейських принципів та норм міжнародного права. Зокрема, положення чинного КПК України на відміну від КПК України 1960 р. не

повторюють, а доповнюють та дещо розширюють систему заходів безпеки. Водночас, як зазначають дослідники, охорона безпеки учасників кримінального процесу, правове забезпечення безпеки осіб, які сприяють кримінальному правосуддю, носить декларативний характер і знаходяться на низькому рівні [6, с. 44]. Особливої актуальності це питання набирає після закріплення в положеннях КПК України безпосередності дослідження показань як однієї з основних засад кримінального провадження (п. 16 ч. 1 ст. 7 та ч. 4 ст. 95), сутність якої полягає в тому, що суд може обґрунтувати свої висновки лише за допомогою показань, які він безпосередньо сприймав під час судового засідання. Отже, Т. Семків небезпідставно наголошує на тому, що особа погодиться надавати правдиві показання в суді лише у випадку впевненості у своїй безпеці та безпеці своєї сім'ї [7, с. 120]. У контексті викладеного Н. С. Карпов та О. І. Габро цілком слушно звертають увагу на те, що перш ніж вимагати від свідків, потерпілих, експертів та перекладачів співпраці з правоохоронними органами, держава має забезпечити їм належний рівень захисту, оскільки головною причиною збільшення кількості завідомо неправдивих свідчень, висновків, перекладів або відмови від давання показань, висновків, перекладів є саме незахищеність цих суб'єктів від протиправних дій з боку обвинувачених чи інших зацікавлених осіб [8, с. 257]. У теорії традиційно вважається, що суттєвою гарантією забезпечення безпеки учасників кримінального провадження є наявність у законі України про кримінальну відповідальності низки норм з досліджуваного питання, зокрема, нежиття заходів безпеки стосовно осіб, узятих під захист (ст. 380 КК України), розголошення відомостей про заходи безпеки щодо особи, узятої під захист (ст. 381 КК України), перешкоджання з'явленню свідка, потерпілого, експерта, примушування їх до відмови від давання показань чи висновку (ст. 386 КК України) [9]. Однак у межах дослідження нас більше цікавлять питання, пов'язані з процедурою здійснення заходів безпеки, а отже, зосередимо увагу на деяких з них.

Зокрема, до органів, які забезпечують безпеку осіб, положення ч. 1 ст. 3 Закону відносять державні органи, які: а) приймають рішення про застосування заходів безпеки; б) здійснюють заходи безпеки.

Свою чергою рішення про застосування заходів безпеки приймає слідчий, прокурор, суд, у провадженні яких знаходяться кримінальні провадження щодо кримінальних правопорушень, у розслідуванні чи судовому розгляді яких брали або беруть участь особи, орган (підрозділ), що здійснює оперативно-розшукову діяльність, стосовно осіб, які брали участь або сприяли виявленню, попередженню, припиненню злочинів. Окрім цього, згідно з п. 3 ч. 6 ст. 206 КПК України до вищевказаних органів віднесено слідчого суддю (ч. 2 ст. 3 Закону).

Водночас здійснення заходів безпеки покладається за підслідністю на органи служби безпеки, Державного бюро розслідувань, органи внутрішніх справ, органи Національної поліції або Національне антикорупційне бюро України, у складі структур яких для цього створюються спеціальні підрозділи. Безпеку осіб, яких беруть під захист, якщо кримінальні

провадження перебувають у провадженні податкової поліції або суду, забезпечує за їх рішенням орган служби безпеки, Державного бюро розслідувань, орган внутрішніх справ, орган Національної поліції, Національне антикорупційне бюро України або орган чи установа виконання покарань, слідчий ізолятор. Безпеку особи, узятій під захист, якщо її тримають в установі виконання покарань чи слідчому ізоляторі, забезпечує відповідний підрозділ такої установи чи слідчого ізолятора незалежно від того, у провадженні якого органу знаходиться кримінальне провадження (ч. 3 ст. 3 Закону). Отже, законодавець передбачив занадто велику кількість державних органів, на які покладено виконання функцій захисту учасників кримінального провадження. Водночас на сьогодні до їх переліку віднесено навіть органи внутрішніх справ. З цього випливає, що законодавцеві зовсім не цікава ця сфера діяльності правозастосовних органів, оскільки Закон України, що усуває поняття органи внутрішніх справ з українського законодавства, набрав чинності 28 грудня 2015 року [10].

У багатьох країнах завдання державного захисту осіб, які сприяють правосуддю, успішно здійснюють спеціальні державні органи, багатоплановість функцій яких координується єдиним центром. Крім того, в окремих країнах схиляються до думки, що державним захистом учасників кримінального провадження має займатися відомство, що не має функцій з розкриття та розслідування злочинів. Прикладом вищевказаного є США, де вперше у світовій практиці з'явилася Програма захисту свідків. Скажімо, у 1966 році Комісія з проблем злочинності при Президентові зацікавилася питаннями забезпечення безпеки свідків і поклала відповідальність за цей напрям на Службу федеральних маршалів (United States Marshals Service). Маршали США (U.S. Marshals) – це посадові особи федеральної системи юстиції, що підпорядковуються Генеральному прокуророві США (U.S. Attorney General) через Міністерство юстиції США (U.S. Department of Justice), які здійснюють свої функції в межах федерального судового округу. Отже, у США означена Служба є єдиним органом, що відповідає за забезпечення безпеки, у якій функціонують 94 маршали, з підлеглими їм апаратами співробітників загальною чисельністю близько 4000 осіб [11].

У 1970 році Конгрес прийняв «Закон про контроль за організованою злочинністю». Титул V цього закону наділив Генерального прокурора США правом виділяти кошти на захист свідків, яким загрожує небезпека. Однак цей закон надавав захист лише свідкам у справах щодо злочинів, учинених організованими злочинними угрупованнями. Водночас Закон 1984 року щодо контролю за злочинністю розширив коло осіб, які підлягають захисту, і включив до програми захисту крім свідків, також жертв злочину та їх близьких. Звертає на увагу той факт, що більш ніж за 40 років існування подібної програми в США були під захистом 19 тисяч осіб, з них 7 тисяч проживають під псевдонімами в різних частинах країни і жоден з 19 тисяч свідків не був убитий [12].

До речі, 20 грудня 2017 року експерт програми реформування правоохоронної та судової систем Українського інституту майбутнього Д. А. Монастирський презентував концепцію закону про захист свідків у

кримінальному судочинстві, так званий «Закон Аміни Окуєвої», згідно з яким державна програма захисту має реалізовуватися тільки Національною службою державного захисту осіб, які беруть участь у кримінальному провадженні. На вказаний орган також покладається здійснення організаційно-технічних та інших заходів, спрямованих на захист життя, здоров'я, житла та майна таких осіб від протиправних посягань [13]. Уважаємо, що створення в Україні єдиного координаційного центру з питань державного захисту потерпілих і свідків злочинів багато в чому може допомогти вирішенню проблем, пов'язаних з інституційно-функціональною роздробленістю правоохоронних органів, відомчими розбіжностями й невинуватими затримками в прийнятті відповідних заходів безпеки.

Висновки. На підставі викладеного зазначимо, що в Україні важливі аспекти досліджуваного інституту на сьогодні не вирішені, а отже, перебувають на етапі дальшого розвитку. Ефективній його реалізації перешкоджає відсутність чіткої процедури механізму забезпечення безпеки та протиріччя, які виникають між окремими нормами права, а іноді й моралі.

З огляду на позитивний зарубіжний досвід доречно надалі вдосконалювати досліджуваний інститут, зокрема, у спосіб доповнення положень КПК України окремою главою «Забезпечення безпеки учасників кримінального провадження» та створення єдиного координаційного центру державного захисту учасників кримінального процесу.

Використані джерела:

1. Конвенція проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність видів поведінки й покарання від 10.12.1984. База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL : http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/995_085 (дата звернення: 03.12.2018).

2. Декларація основних принципів правосуддя для жертв преступлений и злоупотребления властью : Резолюция 40/34 Ген. Ассамблеи от 29.11.1985. База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/995_114 (дата звернення: 03.12.2018).

3. Петрухин И. Л. Человек и власть: (в сфере борьбы с преступностью). Москва : Юрист, 1999. 392 с.

4. Закон СССР от 12 июня 1990 г. № 1556-1 «О внесении изменений и дополнений в Основы уголовного судопроизводства Союза ССР и Союзных Республик». *Ведомости Совета народных депутатов и Верховного Совета СССР*. 1990. № 26. Ст. 495.

5. Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві : Закон України від 23.12.1993 № 3782-ХІІ. База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/3782-12> (дата звернення: 03.12.2018).

6. Джелали Т. И. Некоторые проблемы защиты участников уголовного судопроизводства. *Юрист-Правоведь*. 2004. № 1(8). С. 43-46.

7. Семків Т. Удосконалення забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному провадженні. *Науковий часопис Національної академії прокуратури України*. 2017. № 3(15). С. 119-128.

8. Карпов Н. С., Габро О. І. Державний захист та забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у судочинстві, за законодавством України. *Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика)*. 2007. Вип. 17. С. 254-266.

9. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001. База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/4651-17> (дата звернення: 03.12.2018).

10. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України у зв'язку з прийняттям Закону України «Про Національну поліцію»: Закон України від 23.12.2015. *Відомості Верховної Ради*. 2016. № 4. Ст.44.

11. Запорожец Е. В. Обеспечение безопасности участников уголовного судопроизводства на примере опыта США. *Научный журнал Кубанского государственного аграрного университета*. 2014. № 99(05). URL.: <http://ej.kubagro.ru/2014/05/pdf/42.pdf> (дата звернення: 03.12.2018).

12. U.S. Marshals Service, Duties, Fact Sheets. URL : <https://www.usmarshals.gov/duties/factsheets/index.html> (дата звернення: 03.12.2018).

13. Захист свідків в Україні: UIF презентував концепцію нового закону. URL: <https://www.uifuture.org/post/zahist-svidkiv-v-ukraini-uif-prezentuvav-koncepciu-novogo-zakonu/> (дата звернення: 03.12.2018).

Стаття надійшла до редакції 05.12.2018

Глобенко Г. И. Отдельные аспекты института обеспечения безопасности участников уголовного производства

В статье рассматриваются отдельные вопросы обеспечения защиты участников уголовного производства. Осуществлено характеристику международно-правовых актов и сравнительно-правовой анализ положений УПК Украины 1960 и в 2012 гг., касающиеся исследуемого института. Автор на основании разработанных международным сообществом документов приходит к выводу, что сближение национального законодательства с этими стандартами является естественным и необходимым. Обосновывается необходимость систематизации и осмысления учеными и практиками имеющегося фактического и научного материала из обозначенных вопросов. Определяются пробелы законодательного регулирования и приоритетные направления исследуемого института.

Ключевые слова: уголовный процесс, досудебное расследование, меры безопасности, участник уголовного судопроизводства, угрозы.

Hlobenko H. Some Aspects of the Institute for Ensuring the Safety of the Participants in Criminal Lawsuit

The article deals with some actual issues of protection of participants in criminal proceedings. Characterization of international legal acts and comparative and legal analysis of the provisions of the CPC of 1960 and 2012 concerning the investigated institute are carried out. The author, on the basis of documents developed by the international community, concludes that convergence of national legislation with these standards is natural and necessary. The necessity of systematization and comprehension by scientists and practitioners of the available factual and scientific material on the specified issues is substantiated. The gaps in legislative regulation and priority directions of the institute under investigation are determined.

Thus, in Ukraine, the state protection of participants in the criminal process takes its countdown from the last decade of the last century. Nevertheless, the important aspects of the institute under study are currently not resolved, and are therefore at a stage of further development. Its effective implementation is hampered by the lack of a clear procedure for ensuring security and contradictions that arise between separate rules of law, and sometimes morals.

In many countries of the world community, the task of state protection of those who promote justice is successfully implemented by special state bodies whose multiplicity of functions is coordinated by a single center. Creation in Ukraine of a single coordination center of state protection of the participants in the criminal process will properly contribute to solving problems related to the institutional and functional fragmentation of law enforcement agencies, departmental differences and unjustified delays in taking appropriate security measures.

International legal acts in their totality represent, on the one hand, the legal basis for the application of pre-trial investigation and court of the rules of international law in order to protect the rights and freedoms of man and citizen, and on the other, proclaim the need to develop and introduce specific legislative provisions for the provision and resolution outlined issues of criminal justice of Ukraine. Taking into account the positive foreign experience, it is expedient to further improve the investigated institute, in particular, by supplementing the provisions of the CPC of Ukraine with a separate chapter «Ensuring the safety of participants in criminal proceedings».

Keywords: criminal process, pre-trial investigation, security measures, participant in criminal proceedings, threats.